

GAZALİ'DE BİLGİ SİSTEMİ VE ŞÜPHE

Mehmet AYMAN, İnsan Y., 1997, s.130, ISBN 975-574-166-6

Neslihan HIZAL*

İslam düşünce tarihinde önemli bir yer tutan Gazali gerek fikirleri, gerek eserleri ve gerekse hakikati arama yolundaki üstün gayretleriyle dikkatleri üzerinde toplamış, bugüne kadar yüzlerce araştırmaya konu olmuş büyük bir düşünürdür. Onun ünü İslam coğrafyası dışına taşmış Batı ve Doğu'da birçok araştırmacı onun fikirleri ve eserleri üzerinde inceleme, araştırmalar yapmışlardır. Gazali zamanın bütün akli ve şer'i ilimlerini öğrenmiş ve hatta onlar hakkında eser yazacak kadar gayretli olmuştur. İnsanları araştırmaya sevk eden Gazali hakkındaki araştırmaların sayısı oldukça fazladır. Bu eserin yayınlanmasındaki gaye; ülkemizde, gerek akademik çevrelerde gerekse yayın dünyasında, Gazali'nin şüphesiyle ilgili olarak yapılmış araştırmaların sayısının yok denecek kadar az olmasıdır. Bu eserde Gazali'nin düşünce safhalarında şüpheyi ne oranda kullandığını ve şüphe olgusunun onun fikri gelişmesinde, hakikate ulaşmasında, yakini bilgiye kavuşmasındaki rolünün incelenmesi gayretleri bulunmaktadır. Eser giriş bölümü olmakla birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Yazımızda eserin kısa bir özetini sunduktan sonra esere dair değerlendirmelerimizi ifade etmeye çalışacağız.

Eserin Giriş bölümünde, şüphe sözcüğünün farklı dillerdeki manaları üzerinde durulmuştur. Şüphenin, Arapça karşılığı benimseme, rıza ve onaylama manasına gelmesi Gazali'nin şüphe duymasındaki gayeyi de ortaya koymaktadır. Çünkü Gazali olumlu şüphe, olumsuz şüphe ve yöntemli şüphe olan üç farklı şüphe içerisinden şüpheyi bir yöntem olarak kullanmıştır. Günümüz insanın şüpheye olumlu ve ya olumsuz çeşitlerine dayandıklarını görebilmekteyiz.

Akademik çalışmalarda ise şüphenin yöntem olarak kullanılması Gazali'nin metodik tutarlılığını ortaya koymaktadır. Şüphencilik, kesin bilginin imkânsızlığını savunan felsefi görüşün adıdır. Her bilginin şüpheli olduğu ve zihnin asla tereddütten kurtulmayacağını, bu yüzden de asla kesin bilgiye ulaşamayacağını ileri sürer. Kesin bilgiye ulaşılmaması sebebiyle hiçbir hakikate, hele eşyanın özüne erişmeyeceğini iddia eden bu meslek, bir şey hakkındaki hükmün daima askıda bırakılması gerektiği düşüncesiyle ilmi

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, SAÜ İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi ABD (nslhnhzl@hotmail.com)

bilginin imkânına da itiraz eder. Bunun neticesinde de herhangi bir yargıda bulunulmamalı ve her türlü yargıdan çekinmeliyiz.(s.11) Felsefi anlamada kullanılan şüphe ve şüphecilik ile psikolojik anlamda kullanılan birbirinden ayırt edilmesine gidilmesi yerinde bir ön bilgiyi sağlamıştır.

Şüpheciliğin tarihsel gelişimine bakıldığında da ileri sürülen düşüncelerin eskidiği ve yeni düşüncelerin henüz ortaya çıkmadığı çağlarda belirlenmiştir. Bu çağın en büyük özelliği dış dünyanın gerçekliğinden şüphe ettiği halde tinsel bir dünyanın gerçekliğine ve Tanrı'nın varlığına inanmasıdır. Şüpheciliğin ortaya çıkması bilgi sorunuyla bağlantılıdır. Esasında "İnsan bilgisinin olanakları ve sınırı nedir?" sorusu yeni değildir. Bu soru sofistler tarafından ortaya atılmıştır. Dolayısıyla ilk şüpheciler, Gorgias gibi bir kısım sofistlerdir. Aristoteles'ten sonraki şüphecilerde kökenlerinin sofistlerde olduğunu, onların öğretilerine dayanmakta olduklarını söylerler. Eserin ilgili kısmının devamında ise Şüphecilerin başlıca temsilcileri felsefe tarihi çerçevesinde ele alınmıştır. Filozofların birbirlerine yaptıkları eleştirileri bulunmasının yanında ilk şüpheci olan Gorgias'ın herkes için geçerliliği olacak doğru bir bilginin, genel bir bilginin imkânsızlığını göstermeye çalışması ve doğa felsefesinin ana sorunu "Asıl Gerçek"i ve "Varolan"ı bilemeyeceğimiz görüşünü üç maddede kanıtlama gayretiyle karşı karşıya kalmaktadır. Böylece Gorgias, herkes için geçerliliği olan değişmez bir bilginin varlığını inkâr etmeye çalışmıştır.

Birinci bölüm Gazali'den önce İslam dünyasında şüpheyi kullanan İslam düşünürleri ve ekolleri hakkında bilgileri içermektedir. Yunanlılarda olduğu gibi İslam ülkelerinde kurulmuş ve serbestçe gelişmiş bir şüpheci okul yoktur. Bununla beraber İslam toplulukları arasında şüphe olgusunu belli konularda kullanan şahıslar ve fırkalar bulunuyordu. Fakat bu şahıs ve fırkalar İslamiyet'in başlangıcında mevcut değildi. Söz konusu problem İslam düşüncesinde Gazali'ye gelinceye kadar felsefe kanadının çeşitli temayüllerinde, Kelam 'da, Tasavvuf 'ta ve Fıkh'da tamamen dikkatlerden uzak değildi. Ancak konuyu sistematik olarak yaklaşmadığı da ortadadır. Nitekim yaygın felsefe cephesi, konuya Grek etkisi altında bakıyordu. Müslümanlar arasında şüpheci görüşleriyle tanınmış olanlar kısmen İhvan-ı Safa, Batiniyye ve akılcı düşüncenin temsilcisi Mutezile ile Eş'ariyye'dir.(s.39) Gazali'den önce İslam dünyasında ki şüpheci şahıs ve ekollerin görüş ve düşüncelerini incelerken gözden uzak tutulmayanlar bulunmaktadır. Başka bir konu da tüm bu görüşleri zikredilen düşünürlerin şüphelerinin kimi zaman epistemolojik kimi zaman da dini bir şüphe karakterinde görüldüğüdür. Öyle ki bu durumu dikkate aldığımızda onların şüpheciliği ilk devir yunan septiklerinin şüpheciliğine tamamen denk tutmamız mümkün görülmemektedir.

İkinci bölümde, Gazali'nin şüphesini anlamak için bilgi fenomeni, bilginin kaynağı ve değeri ile ilgili Gazali'nin açıklamaları yer almıştır. Gazali, herhangi bir fikri savunmaya geçmeden bu fikirle ilgili kavramları ve o kavramları hangi anlamda kullandığını önceden belirtmeyi gerekli görmektedir. Onun bu tutumu eserlerinde kendisini açıkça belli etmektedir. Sözgelimi *el-Mustasfa* bir fıkıh usulü kitabı olduğu halde onun baş tarafına gerek *Miyaru'l-Ulum* ve gerekse *Mihekku'n-Nazar* gibi mantık kitaplarında kullandığı mantık bilgilerini koymuş ve sanki mantığı fıkha temel saymıştır. Gazali'nin *İhya* adlı eserin üçüncü cildin başında kalp, ruh, nefis ve akıl sözcüklerinin geniş açıklamalarını yaptıktan sonra her ne kadar lafızlar farklı ise de biz bunlarla akıl kastediyoruz diyerek bu kavramların anlamlarından meydana gelebilecek karıştırmaların önüne geçmek istemiştir.

Gazali'de şüphe bir bilgi sorunudur. Bilginin elde edilişi ve değeri ile ilgili bir konudur. Gazali'nin şüphe olgusunu nerede ve nasıl, neden kullandığı sorularına da cevap olunacak açıklamalara da yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Gazali'de şüphenin yeri ve rolü, değeri üzerinde durulmuştur. Gazali gerek yaşadığı coğrafya itibarıyla gerekse de içinde bulunduğu toplumun dini ve kültür yapısı hatta yaşadığı tarihi dönem itibarıyla karmaşık bir ortam içinde dünyaya gelmiştir. Halk çeşitli gruplara ve mezheplere ayrılmış, her grup kendisinin haklı olduğunu söylemektedir. Fakat bunlardan hangisinin haklı hangisinin haklı olmadığı kararını kendisi vermek zorunda kalmıştır. Gazali duyular ve duyu organlarında hata ve eksiklik olacağı konusunda da gözün algısını örnek vermektedir. Göz kendinden başka varlıkları görebilse de kendini göremez. Kendisinden çok uzak da veya yakında bulunan varlıkları göremez. Perde ve engel arkasında bulunan varlıkları göremeyen göz algısı konusunda fazlasıyla açıklamaları vermiştir. Gazali "Dokunma duyusuna izafeten renkler, sesler ve kokular yok gibidir." Düşüncesine ulaşmıştır. Gazali'ye göre görme duyusuyla ilgili kusurlar diğerleri içinde geçerlidir. İşte bu vb. zaafı algıyı ya tamamen ortadan kaldırır ya da güçleştirir.

Sonuç olarak, Gazali'nin eserleri farklı seviyedeki insanlara değişik şartlarda hitap etmesiyle önem kazanmıştır. Gazali, İslam filozofları kanalıyla da olsa Platon ve Aristo gibi Yunanlı filozoflardan haberdar olmuştur. Böylelikle sofistlerden de haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Gazali'nin şüphesi ilk gençlik yıllarına dayanmaktadır. Fakat bu şüphe ne bilimsel ne de psikolojik olmayıp, her insanın her an başına gelebilecek derecede yalın ve basit bir şüphedir. Gazali kendisini şüpheye düşürmeyi başarmış ve hatta uzun süre şüphe kalmıştı. Gazali'nin gerek lehinde ve aleyhinde söylenen sözleri bir tarafa bırakıp, onun gerek şahsiyetinin, gerekse ilmi ve araştırmacı

kişiliğinin üzerinde düşünen buna ilaveten ortaya koyduğu eserlerin önemini anlayan kişiler onun ne kadar büyük bir şahsiyet olduğunu göreceklere. Gazali'nin şüpheciliği, okurlarının farklı anahtarları kullanmasını öğretecek niteliktedir.